

Evaluation of Tabriz city As a Creative City of Crafts and Folk Art based on benchmarking model

Khadijeh Salehi abar¹, Parviz Mohammad zadeh^{2*}, Davoud Behboudi²

¹ Ph. D student at economics, Economic Development and Planning Group, Faculty of Economics and Management, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

² Ph. D at economics, Economic Development and Planning Group, Faculty of Economics and Management, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

Abstract: Production and marketing of handicrafts can be considered as an effective factor in the development of a country's economy because of the increasing tendency of countries to use clean industries and avoid single product economy such as oil. Introduce and advertising handicrafts for marketing inside and outside the country is one of the main ways to develop handicrafts. Joining the UNESCO Creative Cities Network, as the best branding tool and the desire to work effectively with network member cities, is due to create a stronger identity. Tabriz city is one of the main centers of handicrafts in Iran. In this study, its potential as a Creative City of Crafts and Folk Art was investigated and evaluated based on the benchmarking model. In this regard, 10 indicators of Creative City of Crafts and Folk Art were identified based on the UNESCO and by studying the 41 Creative City of Crafts and Folk Art. Then, Tabriz city was compared with the creative cities of Isfahan and Bandar Abbas. The results indicated that compared to Isfahan and Bandar Abbas cities, Tabriz city has been in good condition based on the indicators of exhibitions, job creation, education, production licenses, exports, and handicraft infrastructures. However, it has had poor performance based on some indicators including financial support, registered works, and temporary markets. Therefore, it is recommended that by expanding the number of temporary markets and providing financial support, the city can be introduced as a Creative City of Crafts and Folk Art.

Key Words: UNESCO Creative Cities Network, Crafts and Folk, Tabriz city, Benchmarking model.

ارزیابی شهر تبریز به عنوان شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی براساس مدل

بهبوده کاوی طی دوره زمانی ۱۳۹۷-۱۳۹۰^۱

خدیجه صالحی ابر^۱، پرویز محمدزاده^{۲*}، داوود بهبودی^۲

۱- دانشجوی دکترا اقتصاد، گروه توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

۲- دکترا اقتصاد، گروه توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

۳- دکترا اقتصاد، گروه توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۴/۲۴ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۸/۰۳

چکیده

با توجه به گرایش روزافزون کشورهای جهان به استفاده از صنایع پاک و دوری از اقتصاد تک محصولی نظیر نفت، تولید و بازاریابی تولیدات صنایع دستی به عنوان عاملی مؤثر در رشد اقتصاد کشور مطرح می‌شوند. از راهکارهای توسعه صنایع دستی می‌توان به معرفی و تبلیغ صنایع دستی به منظور بازاریابی در داخل و خارج از کشور اشاره کرد. عضویت در شبکه شهرهای خلاق یونسکو، ابزاری برای برندسازی و تمایل به همکاری مؤثر با شهرهای عضو شبکه برای ایجاد هویت قوی‌تر است. شهر تبریز یکی از مهم‌ترین کانون‌های صنایع دستی ایران است که در مطالعه حاضر براساس مدل بهینه‌کاوی، پتانسیل شهر مزبور به عنوان شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی بررسی و ارزیابی می‌شود. در این راستا براساس شاخص‌های یونسکو و با بررسی ۴۱ شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی، ۱۰ شاخص شهر خلاق صنایع دستی شناسایی شدند و شهر تبریز با شهرهای خلاق اصفهان و بندرعباس در هر یک از شاخص‌های مزبور مقایسه شد.

نتایج نشان می‌دهند شهر تبریز در مقایسه با شهرهای خلاق اصفهان و بندرعباس براساس شاخص‌های نمایندگانه‌ها، اشتغال‌زایی، آموزش، پروانه‌های تولید صادر شده، صادرات و زیرساخت‌های صنایع دستی وضعیت مطلوبی داشته است و از لحاظ شاخص‌های حمایت مالی، آثار ثبت شده و بازارچه‌های موقت عملکرد ضعیفی دارند؛ بنابراین، پیشنهاد می‌شود با گسترش تعداد برگزاری بازارچه‌های موقت و انجام حمایت‌های مالی، زمینه ارتقای شهر مزبور را فراهم و به معرفی آن به عنوان شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی اقدام شود.

واژه‌های کلیدی: شبکه شهرهای خلاق یونسکو، صنایع دستی و هنرهای مردمی، تبریز، مدل بهینه‌کاوی.

* Corresponding Author: Parviz Mohammad zadeh

E-mail address: salehi_kh90@yahoo.com, pmohammadzadeh@yahoo.com, dbehbudi@tabrizu.ac.ir

Copyright2021@University of Isfahan. All rights reserved

^۱ این مقاله از بخشی از پایان‌نامه دکتری رشته اقتصاد شهری و منطقه‌ای با عنوان «طراحی الگوی شهر خلاق برای شهر تبریز» برگرفته شده است.

مقدمه

بیان مسئله

امروزه رشد اقتصادی و دستیابی به هدف‌های مختلف آن سرلوحه برنامه‌ها و فعالیت بسیاری از دولت‌ها و به‌ویژه کشورهای در حال توسعه است. خلاقیت به‌طور فزاینده‌ای توسط سیاست‌گذاران به‌عنوان دارایی‌های اصلی در دستیابی به اهداف سیاستی فراتر از رشد اقتصادی دیده می‌شود. الگوهای فرامردن، شهر را محوری‌ترین عامل توسعه کشورها می‌شناسند و معتقدند توسعه باید از شهرها آغاز شود. شهر به‌عنوان پدیده ماهیتاً فرهنگی و اجتماعی در عین برخورداری از یک کالبد فیزیکی از کالبد محتوایی و فرهنگی نیز برخوردار است (رضائیان قراگوزلو و همکاران، ۱۳۹۱: ۷).

سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو)^۱ در سال ۲۰۰۴ یک طرح ابتکاری به نام شبکه شهرهای خلاق یونسکو (UCCN)^۲ را با هدف تقویت همکاری بین‌المللی در شهرهایی معرفی کرد که خلاقیت را به عنوان تأثیر استراتژیک در توسعه پایدار به رسمیت شناخته‌اند. شهرهای عضو شبکه خلاق، مرکز خلاق شناخته می‌شوند که هدف آنها تحریک توسعه فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه از طریق صنایع خلاق است (UNESCO, 2017: 1).

دو گرایش اصلی، عضویت و مشارکت در شبکه شهرهای خلاق یونسکو را برجسته می‌کند: نخست، تمایل به استفاده از عضویت شبکه شهرهای خلاق یونسکو به‌عنوان ابزاری برای برندسازی که در چارچوب راهبردهای ارتباطی محلی برای جذب سرمایه‌گذاران و گردشگران استفاده می‌شود. دوم، تمایل به همکاری با شهرهای عضو شبکه شهرهای خلاق یونسکو برای ایجاد هویت قوی‌تر با استفاده از نتایج مؤثر حاصل از فعالیت‌های همکاری است (Rosi, 2014: 1).

این شبکه متشکل از هفت زمینه ادبیات، سینما، موسیقی، صنایع دستی و هنرهای مردمی، طراحی، هنرهای رسانه‌ای (توسعه فرهنگی و صنایع خلاق) و خوراک‌شناسی بوده است و هر شهر با توجه به انرژی و ظرفیتی که به صنعت خلاقانه اختصاص می‌دهد، اولویت خود را براساس زمینه مدنظر

برنامه‌ریزی می‌کند. تا سال ۲۰۲۰، ۲۴۶ شهر در مجموع زمینه‌های فوق در شبکه شهرهای خلاق یونسکو به ثبت رسیده‌اند. از جمله شهرهای عضو شبکه شهرهای خلاق یونسکو می‌توان به شهر رشت در زمینه خوراک‌شناسی، اصفهان و بندرعباس در زمینه صنایع دستی و هنرهای مردمی، سئول در زمینه طراحی، سیدنی در زمینه سینما، ملبورن در زمینه ادبیات و گلاسگو و سندج در زمینه موسیقی اشاره کرد (UNESCO, 2019: 1).

گرایش به صنایع دستی نمایه‌ای از اقتدار فرهنگی به شمار می‌آید و گسترش صنایع مزبور همانند جزء جدایی‌ناپذیر اقتصاد روستایی و شهری می‌تواند با جذابیت‌های فراوان گردشگری، چشم‌انداز بسیار امیدبخشی را در رشد اجتماعی و رونق اقتصادی بگشاید. صنایع دستی به محصولات اطلاع‌یافته می‌شود که با استفاده از مواد اولیه طبیعی عمدتاً بومی، با به‌کارگیری نقوش سنتی و بهره‌مندی از خلاقیت فردی با حفظ پیشینه تاریخی، هویت و اصالت، با دست یا دست و ابزار طی فرایندی به تعداد نامحدود تولید می‌شود. صنایع مزبور از صنایعی به شمار می‌روند که حاصل فکر، عمل و ابتکار و خلاقیت سازنده آنها است و با ویژگی‌های ارزشمند، از جمله تولیدات غیروابسته‌ای به شمار می‌روند که به حمایتی مبتنی بر شناخت کامل ارزش‌های اختصاصی آنها نیاز دارند. این صنایع، جایگاه و اهمیت ویژه‌ای در ایجاد اشتغال و افزایش تولید و درآمد ملی دارند و براساس این، می‌توانند به‌عنوان یکی از ستون‌های استقلال اقتصادی مطرح شوند.

هر زمینه از شبکه شهرهای خلاق یونسکو به استانداردهای دقیق بین‌المللی احتیاج دارد. از این رو، استانداردهای شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی عمدتاً شامل موارد زیر هستند:

- سنت طولانی‌مدت در یک نوع خاص از صنایع دستی یا هنر عامیانه
- تولید معاصر صنایع دستی و هنر عامیانه
- مراکز آموزشی مرتبط با صنایع دستی و صنایع مرتبط با هنرهای قومی
- تلاش برای ارتقای صنایع دستی و هنرهای محلی (جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها و بازارها)

➤ زیرساخت مربوط به صنایع دستی و هنرهای محلی؛ برای مثال، موزه‌ها و فروشگاه‌های صنایع دستی (Huang,

¹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

² UNESCO Creative Cities Network

192: (2018).

در زمینه شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی بررسی و ارزیابی می‌شود.

پیشینه پژوهش

در سال‌های اخیر مطالعات گسترده‌ای در زمینه شهرهای خلاق انجام شده‌اند که در ادامه به تعداد محدودی از مطالعات داخلی و خارجی در زمینه مزبور اشاره شده است.

المودی (۲۰۱۷) پتانسیل مکه در تبدیل شدن به شهر خلاق را شناسایی می‌کند. او با استفاده از مقایسه عناصر رایج حاصل از تجربیات شهرهای خلاق و شاخص‌های شهر خلاق، مدل جدیدی را ارائه داد که CREATIVE نامیده می‌شود و ارتباط قوی با ادبیات شهر خلاق دارد. این مدل با عناصر کلیدی مفهوم، منابع، رویدادها، جذابیت، تکنولوژی، مشارکت و اشتیاق طراحی شده است و آن را به عنوان چارچوبی برای روند جمع‌آوری داده‌ها در تحقیقات خود و در تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق درخور بحث قرار می‌دهد. او با استفاده از روش تحقیق کیفی مبتنی بر «مطالعه موردی»^۲ از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاری با ذینفعان، دانشگاهیان و کارشناسان مسئول توسعه شهر مقدس مکه به عنوان منبع اصلی داده‌ها استفاده می‌کند. علاوه بر این، تعداد چشمگیری از اسناد مربوط به مکه را بررسی کرد. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهند مکه با وجود سطح پایین مشارکت شهروندان، توانایی بالایی برای تبدیل شدن به یک شهر خلاق با منابع منحصر به فرد دارد. حج و عمره رویدادهای جهانی‌اند و پروژه‌های بزرگ ساختمانی در حال تلاش برای بهبود جذابیت خود در کنار یک طرح هوشمندانه شهر و طرح جامع ۳۰ ساله‌اند.

گلدبرگ^۳ (۲۰۱۹) در مقاله‌ای، استراتژی شهر خلاق و چگونگی دستیابی شهر نیویورک به آن را بررسی می‌کند. او از تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از ۲۱ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۱) کسانی که برای دولت کار می‌کردند، مانند مقامات منتخب، کارگران شهرستان یا مدیران منصوب‌شده، ۲) بخش خصوصی و غیرانتفاعی، از جمله رهبران هنرها یا سازمان‌های جامعه، مربیان، برنامه‌ریزان شهری، بشردوستان، هنرمندان، معماران، توسعه‌دهندگان و تولیدکنندگان فرهنگی همراه با موارد تاریخی به کشف راه‌هایی پرداختند که در شهر خلاق در

صنایع دستی و هنرهای سنتی بارزترین تجلی و تبلور محسوس اندیشه و زیبایی شناسی ایرانی اسلامی است که در طول سده‌های متوالی شکل گرفته و گسترش یافته است. این هنرها که در قالب حرف، صناعات و پیشه‌های کهن و سنتی از طریق آموزش استاد و شاگردی به مرحله ظهور و ثبوت رسیده، علاوه بر آفرینش هنری، اصلی‌ترین شیوه پرورش معنوی است. این صنایع و هنرها با ۲۹۵ رشته و زیررشته بدون احتساب قالی و گبه همواره نقشی برجسته در زمینه اشتغال‌زایی داشته‌اند (سالنامه آماری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، ۱۳۹۷: ۵۰). در این میان، تبریز با قدمت چند هزار ساله یکی از شهرهای کهن تاریخی ایران است و آثار مکشوفه آن حکایت از پیشینه تاریخی و فرهنگی این دیار است. صدها نشان از ذوق و هنر از مساجد و مدارس و خانه‌های تاریخی و مسجد کبود و ارگ علیشاه سند معتبری از عمق تاریخی زایش و بالندگی و خلاقیت هنری کسانی است که این آب و خاک، فرهنگ، هنر و آداب و رسوم بومی را نمایندگی می‌کنند. همچنین، تبریز یکی از مهم‌ترین کانون‌های صنایع دستی ایران است. هنرمندان صنایع دستی در این شهر در بیش از ۶۳ رشته هنرهای سنتی به فعالیت مشغول‌اند. فرش، ورنی‌بافی، گلیم‌بافی، سفالگری، نقره‌سازی، حکاکی روی نقره، معرق‌کاری از جمله رشته‌های صنایع دستی و هنرهای سنتی تبریز هستند (سند تدبیر و توسعه استان آذربایجان شرقی، ۱۳۹۴: ۱۹۷)؛ بنابراین، می‌توان مطرح کرد خلاقیت برای تبریز به عنوان اهرم برای استفاده از ظرفیت‌ها به منظور توسعه شهری عمل می‌کند. همچنین، برای سنجش یک شهر همواره باید معیارهایی را در نظر گرفت و با استفاده از ابزاری میزان نزدیکی به ایدئال‌ها و معیارها را سنجید. از این رو، در مطالعه حاضر با بررسی شهرهای خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی ثبت شده و شاخص‌های اعلام شده از سازمان یونسکو، شاخص‌های شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی شناسایی شدند. در این میان با توجه به دسترسی به اطلاعات دو شهر اصفهان و بندرعباس که به عنوان شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی در شبکه شهرهای خلاق یونسکو ثبت شده‌اند، دو شهر مزبور مبنای مقایسه قرار گرفته‌اند. در ادامه با استفاده از مدل بهینه‌کاوی^۱ ضمن مقایسه شهر تبریز با دو شهر اصفهان و بندرعباس، پتانسیل شهر مزبور

2. Case Study

3. Goldberg Miller

1. Benchmarking model

کردند. در این راستا با تجزیه و تحلیل نتایج حاصل از پرسش‌نامه با استفاده از روش معادلات ساختار (SEM) به این نتیجه رسیدند که پتانسیل‌های گردشگری در کیفیت زندگی و کیفیت زندگی در ایجاد شهر خلاق مؤثرند که با افزایش کیفیت زندگی، وضعیت شهر خلاق به مقدار ۰/۸۵ تغییر خواهد کرد و با بهبود کیفیت خدمات زیرساخت‌های پتانسیل‌های طبیعت‌گردی شهر کرمانشاه، شهرخلاق با سرعت بیشتری تحقق می‌یابد.

مبانی نظری

نخستین بار دیور در سال ۱۹۶۷ مبحثی با عنوان شهر تماشایی یا شهر نمایش مطرح کرد. نظرات او می‌تواند پیش‌بینی اولیه ایده تلفیق فضای اقتصادی و فرهنگی در مقیاس انسانی، به‌ویژه در موضوعاتی نظیر فضاهای مولد جدید، مجموعه‌های فرهنگی و به نمایش در آوردن محیط‌های بصری باشد (Scott, 2006: 15). این بعد فرهنگی هم شهرها را قابل زندگی می‌کند و هم محرک اقتصادی برای آینده فراصنعتی است (O'conner et al, 2020: 1).

در این میان شهر خلاق مکانی برای رشد و نمو خلاقیت‌ها است. پیدایش ایده شهر خلاق به اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی بازمی‌گردد. تلاش مدیران شهری برای ساختاردهی مجدد شهرها در پاسخ به تحولات جهانی منجر به ظهور این مفهوم شد و در اوایل دهه ۱۹۹۰ رواج بیشتری پیدا کرد (کیقادی و همکاران، ۱۳۸۷: ۴۰). بیشتر تئوری‌های مطرح در زمینه شهر خلاق متعلق به تئوری‌های ریچارد فلوریدا^۱ و چارلز لاندری^۲ است و هر دو تئوری در جهت انتقال به اقتصاد مبتنی بر خلاقیت‌اند (محسنی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲).

لاندری و بیانچینی^۳ در سال ۱۹۹۵ میلادی کتاب شهرهای خلاق را منتشر کردند که در آن، مفهوم شهرهای خلاق به‌عنوان واکنشی در مقابل مسائل شهری در مواجهه با بحران شهری بین‌المللی در نظر گرفته می‌شود که در مرحله گذار به فراصنعتی و اقتصاد جهانی رخ داده است و از چارچوب سنتی برنامه‌ریزی فیزیکی به سمت بهبود محیط‌های شهری و ایجاد جوی خلاق و زیرساخت‌هایی نرم از طریق مشارکت‌های نو

طول دهه ۲۰۰۰ استفاده می‌شوند. او از دید جریان چندگانه تئوری مجموعه موضوع مورد بحث روز، شواهدی از شهرسازی خلاقانه و سیاست فرهنگی در دستور کار شهرداری نیویورک را شناسایی کرد. جذابیت شهرها شامل عوامل سخت‌افزاری از جمله محیط زیست فرهنگی، هنر و امکانات رفاهی، گزینه‌های زندگی و فرصت‌هایی برای طبقه خلاق برای توسعه و همچنین عوامل نرم مانند جذاب‌بودن یک شهر به‌عنوان یک مقصد توریستی و فرصت‌های فرهنگی متعددی است که یک مرکز شهری حیاتی ایجاد می‌کند. نتایج نشان دادند در طی این دهه نیویورک تأثیر گرفته از تجدید حیات خلاقیت است که در آن بخش خلاق یک عامل در استراتژی شهرداری برای تجدید حیات پس از شوک خارجی در ۱۱ سپتامبر بود.

ایزدی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای ابعاد و ویژگی‌های شهر خلاق و شرایط و ویژگی‌هایی که یک شهر خلاق ادبیات باید داشته باشد را بررسی کرده است تا در نهایت با شناخت ادبیات مفهومی شهر خلاق ادبیات، گام‌های صحیح و ضروری برای معرفی شهر شیراز به‌عنوان شهر خلاق ادبیات برداشته شود. در این راستا با اتخاذ رویکرد توصیفی تحلیلی به این نتیجه رسیدند که تکیه صرف بر داشته‌های ادبی برای ایجاد شهر خلاق ادبیات کافی نیست و برای تبدیل‌شدن به شهر خلاق ادبیات ضرورت‌هایی وجود دارد که این ضرورت‌ها عبارت‌اند از فضاهای شهری خلاق، رویکرد صنعتی به مقوله فرهنگ و ادبیات، جذب طبقه خلاق، کارایی ساختار نهادی و بسط و بهبود پشتوانه‌های حقوقی.

زنگنه شهرکی و فتوحی مهربانی (۱۳۹۷) الگوی مطلوب شهر خلاق برای کلان شهر تهران را تدوین کردند. در این راستا با جمع‌آوری داده‌های کتابخانه‌ای و استفاده از نظرات خبرگان در قالب روش دلفی، ۶۳ شاخص در ۵ مؤلفه سرمایه انسانی و طبقه خالق، امکانات محیطی، تنوع و تسامح، فناوری، تحقیق و توسعه و جهانی‌شدن برای حرکت تهران به‌سمت شهر خالق استخراج شد. همچنین سه راهبرد «طبقه خالق»، «صنایع خالق و دانش‌بنیان» و «گردشگری خالق» برای تحقق شهر خالق در تهران شناسایی شد که ۵ مؤلفه مزبور تأثیر مستقیمی در تحقق این سه راهبرد دارند.

شاطریان و همکاران (۱۳۹۸) با استفاده از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی، تأثیرات گردشگری شهری در کیفیت زندگی و شکل‌گیری شهر خلاق در شهر کرمانشاه را بررسی

¹. Richard Florida

². Charles Landry

³. Bianchini and Landry

وجود ندارد، اما به فعالیت‌های متفکرانه‌ای نیاز دارد که فقط در یک محیط حمایتی ارائه می‌شوند. در یک اقتصاد دانش‌بنیان، محیط بیشتر بعد جدیدی به نام بعد مجازی پیدا می‌کند. سایت‌های شبکه‌های اجتماعی فرصتی را ارائه می‌دهند و ابزاری مهم برای ایجاد شبکه‌های همکاری برای گسترش دانش‌اند؛ از این رو، استفاده مؤثر از این کانال‌ها، بر روند توسعه شهری تأثیرگذارند و در شکل‌گیری یک محیط خلاق نقش مهمی دارند (Przygodzki & Kina, 2015: 8). در مجموع، فلوریدا (۲۰۰۲) برای خلاقیت، شاخص‌های مختلفی را در قالب T‌های سه‌گانه شامل استعداد، فناوری و تحمل ارائه می‌کند. این شاخص‌ها به تنهایی به خلاقیت منجر نمی‌شوند؛ ولی به عنوان عامل‌هایی برای ایجاد جذابیت شهر و قرارداد شهر به سمت شهر خلاق عمل می‌کنند.

یونسکو، میزگرد اصلی سیاست فرهنگی جهانی، اقتصاد فرهنگی را به عنوان یک فرصت توسعه برای همه ارتقا می‌دهد، اما زمینه محلی را نیز فراهم می‌کند که در آن دولت‌ها و نخبگان می‌توانند یک محیط خلاق را برای استفاده از این اقتصاد جهانی وعده داده شده گسترش دهند (O'conner et al, 2020: 5).

در سال ۲۰۰۴ میلادی نیز شبکه شهرهای خلاق یونسکو (UCCN)^۴ با هدف ترویج همکاری‌های بین‌المللی میان شهرهای عضو، تسهیل سرمایه‌گذاری در حوزه خلاقیت به عنوان راهبر و توانمندسازی توسعه شهری پایدار و ترویج مشارکت اجتماعی و طراوت فرهنگی ایجاد شده است. با پیوستن به شبکه، شهرها تعهد خود نسبت به اشتراک‌گذاشتن بهترین شیوه‌ها، ایجاد مشارکت برای ارتقای خلاقیت و صنایع فرهنگی، تقویت مشارکت در زندگی فرهنگی و ادغام فرهنگ در برنامه‌های توسعه شهری را تأیید می‌کنند.

شهرها با پیوستن به شبکه، متعهد به اشتراک‌گذاشتن بهترین شیوه‌های خود و ایجاد مشارکت‌های مربوط به بخش‌های عمومی و خصوصی می‌شوند (UNESCO, 2019: 1-2). با عمل به تعهدات مزبور اهداف ذیل تحقق می‌یابند؛

➤ تقویت ایجاد، تولید، توزیع و انتشار فعالیت‌های فرهنگی، کالاها و خدمات

➤ ایجاد مراکز خلاقیت و نوآوری و گسترش

فرصت‌هایی برای سازندگان و متخصصان در بخش فرهنگی

➤ بهبود دسترسی و مشارکت در زندگی فرهنگی، به ویژه

حرکت می‌کند. مطابق پژوهش لاندری^۱ (۲۰۰۰) یک شهر خلاق علاوه بر زیرساخت‌های فیزیکی و سخت (مانند ساختمان‌ها، جاده‌ها، آب و برق)، به زیرساخت‌های نرم (همچون زیرساخت‌های فکری) نیز نیاز دارد؛ به طوری که بتواند فرصت‌ها و چالش‌های خود را مدیریت کند (Leng et al, 2014: 21).

لاندری ۱۰ شاخص کلیدی را برای ارزیابی خلاقیت شهر شناسایی می‌کند: ۱- چارچوب سیاسی و عمومی ۲- تمایز، تنوع، سرزندگی و ابراز وجود ۳- بازبودن^۲، اعتماد، تحمل^۳ و دسترسی ۴- کارآفرینی، اکتشاف و نوآوری ۵- رهبری، چابکی و چشم‌انداز استراتژیک ۶- توسعه استعداد و چشم‌انداز یادگیری ۷- ارتباطات، اتصال و شبکه ۸- مکان و مکان‌سازی ۹- قابلیت زندگی و رفاه ۱۰- حرفه‌ای‌بودن و اثربخشی (Landry, 2011: 174-176). فلوریدا، اقتصاددان منطقه‌ای در دانشگاه کارنگی ملون است که در سال ۲۰۰۲ نخستین کتاب خود را با عنوان طبقه خلاق به چاپ رساند و پس از آن در سال ۲۰۰۵ کتاب دیگری را برای تقویت موضوعش منتشر کرد. او در صدد پاسخگویی به این سؤال است که چرا بعضی از نقاط، رشد و رفاه بالایی دارند؛ درحالی‌که نقاط دیگر با وجود تلاش زیاد به این سطح از رفاه دست نمی‌یابند.

از نظر او در اقتصاد جدید خلاقیت انسانی یک سرمایه بسیار ارزشمند است و همواره گروهی از افراد خلاق، شکل، جهت و جغرافیای توسعه اقتصادی را تعیین می‌کنند. فلوریدا این گروه را طبقه خلاق می‌خواند. طبقه خلاق متشکل از افرادی است که از طریق خلاقیت خود ارزش اقتصادی را ارتقا می‌دهند. او بیان می‌کند هسته این طبقه شامل دانشمندان و مهندسان، استادان دانشگاه، شاعران و رمان‌نویسان، هنرمندان، بازیگران، طراحان و معماران، رهبری جامعه، چهره‌های فرهنگی، تحلیل‌گران و سایر نویسندگان است (Florida, 2002: 68-69). به عبارتی نظریه پردازان مانند فلوریدا (۲۰۰۲، ۲۰۰۸) ادعا می‌کنند مکان‌ها، به ویژه مکان‌های شهری، مراکزی‌اند که افراد جدید و خلاق را جذب می‌کنند تا نوآوری را برای توسعه اقتصادی محلی ترویج دهند (Leng et al, 2014: 21)؛ بنابراین، شهر خلاق یک مفهوم توسعه خاص است که

^۱ Landry

^۲ گفتن چیزی یا انجام رفتاری، به طوری که در آن سعی در پنهان کردن چیزی وجود ندارد.

^۳ نگرش فردی که مایل به پذیرفتن عقاید دیگران، شیوه زندگی و ... است؛ بدون آنکه با آنها مخالف باشد.

بعد از ارسال درخواست‌ها از شهرها و دریافت توسط دبیرخانه یونسکو، مدیر کل یونسکو تصمیم نهایی درباره تعیین شهرهای خلاق یونسکو را پس از مشورت با متخصصان یونسکو و مشاوره خارجی سازمان‌های غیردولتی، دانشگاهیان و دیگر کارشناسان مستقل و همچنین شهرهای عضو سازمان یافته در هفت زمینه خلاق ادبیات، سینما، موسیقی، صنایع دستی و هنرهای مردمی، طراحی، هنرهای رسانه‌ای (توسعه فرهنگی و صنایع خلاق) و خوراک‌شناسی ارائه می‌کند (UNESCO, 2019: 2-3).

روش پژوهش

محققان معتقدند تعداد زیادی از ابزارهای سنجش عملکرد شهر وجود دارند که از نظر سیستم تخمین، استحکام، شفافیت و مناسب بودن برنامه در شرایط خاص محلی متفاوت‌اند. این ابزارها هنگام ارزیابی عملکرد شهرها، بدون ارزیابی بین آنها برای اندازه‌گیری و نظارت استفاده می‌شوند؛ درحالی‌که شاخص‌های شهری برای سنجش عملکرد شهری طی یک دوره زمانی استفاده می‌شوند و می‌توانند توالی از دستاوردهای یک شهر واحد، در طیفی از شهرها یا منطقه خاصی را فراهم کنند که شهرها در آن به صورت رقابتی عمل می‌کنند (Sáez et al, 2020: 1). مدل بهینه‌کاوی شهر شامل مقایسه شاخص‌های شهری در داخل و در سراسر شهرها برای تعیین چگونگی عملکرد یک منطقه یا شهر در برابر سایر مناطق یا در برابر بهترین عملکرد است (Kaplan & Norton, 1992: 74). بهینه‌کاوی به این ترتیب یک برنامه مشوق و رقابتی را برای مناطق یا شهرها از نظر عملکرد نسبی آنها نسبت به سایر مناطق ایجاد می‌کند و برای ایجاد انگیزه در تغییر سیاست‌های لازم برای تغییر رتبه‌بندی یا رتبه‌بندی نسبی آنها استفاده می‌شود.

بهینه‌کاوی یک فرایند است. این فرایند با توجه به موارد درگیر، شامل تنوع زیادی از مراحل است؛ درحالی‌که این مدل‌های فرایند ممکن است کمی متفاوت از یکدیگر باشند، همه آنها عناصر مشترکی دارند. متداول‌ترین مدل، مدل فرایند بهینه‌کاوی کمپ^۱ است. این مدل پنج مرحله را شامل می‌شود و سپس گام‌های مختلفی در هر مرحله انجام می‌شود (Fong, 1998: 412). مهم‌ترین مزیت استفاده از مدل کمپز به‌عنوان چارچوب کلی این است که از نظر سیستماتیک در تلاش برای

برای گروه‌ها و افراد حاشیه‌نشین یا آسیب‌پذیر

➤ ادغام فرهنگ و خلاقیت در برنامه‌های توسعه پایدار (Rosi, 2014: 3).

شهرهای خلاق با روش‌های مختلف از پتانسیل خلاقانه استفاده می‌کنند. بعضی از آنها به‌عنوان گرهی برای ایجاد تجارب فرهنگی برای ساکنان و بازدیدکنندگان از طریق ارائه دارایی‌های فرهنگی یا فعالیت‌های فرهنگی خود در هنرهای نمایشی و تصویری عمل می‌کنند. بعضی از آنها از جشنواره‌هایی استفاده می‌کنند که هویت کل شهر را تشکیل می‌دهند. برخی دیگر، دیدگاه وسیع‌تری نسبت به صنایع فرهنگی و رسانه‌ای برای ایجاد اشتغال و درآمد دارند و صنایع مزبور را به‌عنوان منابعی برای رشد شهر و منطقه می‌دانند. سهم بخش خلاق در رشد اقتصادی شهرها می‌تواند به‌طور مستقیم با توجه به سهم مستقیم این بخش در تولید، ارزش افزوده، درآمد و اشتغال و همچنین از طریق اثرات غیرمستقیم شامل مخارج صرف‌شده توسط گردشگران برای تجربه جاذبه‌های فرهنگی اندازه‌گیری شود (UNCTAD, 2010).

حال سؤال این است که چگونه در راستای معرفی شهر به‌عنوان شهر خلاق اقدام می‌شود. شبکه‌های شهرهای خلاق یونسکو، هفت زمینه ادبیات، سینما، موسیقی، صنایع دستی و هنرهای مردمی، طراحی، هنرهای رسانه‌ای (توسعه فرهنگی و صنایع خلاق) و خوراک‌شناسی را مطرح کرده‌اند که هر شهر می‌تواند تنها در یک زمینه اقدام کند. در سال ۲۰۲۰ شبکه شهرهای خلاق یونسکو شامل ۲۴۶ شهر است که با هم به‌منظور دستیابی به اهداف مشترک ایجاد خلاقیت و صنایع فرهنگی در قالب برنامه‌های توسعه در سطح محلی و فعالانه در سطح بین‌المللی همکاری می‌کنند (UNESCO, 2019: 1).

از این رو، شهرها باید یک برنامه ارائه دهند که نشان‌دهنده تمایل، تعهد و ظرفیت آنها برای کمک به اهداف شبکه است. پیوستن به شبکه یک تعهد طولانی بوده و شامل یک فرایند مشارکتی و گزارش عملکردهای آتی است. شهرها باید یک برنامه عملی واقع‌بینانه شامل طرح‌های خاص، ابتکارات یا سیاست‌هایی برای حرکت در مسیر توسعه پایدار شهری ارائه دهند. تمام برنامه‌های کاربردی باید از طریق ایمیل و با استفاده از فرم درخواست رسمی در دسترس ارسال شوند و باید دبیرخانه یونسکو تا زمان معین آن را دریافت کند.

Rushanim et al, (۱۹۸۹) در پنج مرحله ارائه کرده است (۲۰۰۸: ۲۸):

بهبود عملکرد، دارای ماهیت چرخه‌ای است که باعث می‌شود آن را به‌طور مداوم ادامه دهد و بر تعیین اهداف تأکید کند. شکل ۱ مدل فرایند بهینه‌کاوی را نشان می‌دهد که کمپ

شکل ۱- مدل فرایند بهینه‌کاوی

منبع: کمپ (۱۹۸۹)

گفتنی است تحلیل خلاقیت شهری و درنهایت، معرفی شهر به‌عنوان شهر خلاق در پنج مرحله انجام گرفته است که سه مرحله اول مربوط به انتخاب الگوهای موفق، بررسی وضعیت موجود شهر و مقایسه شهر مدنظر با الگوهای مزبور و مرحله چهارم و پنجم مربوط به اقدامات عملیاتی مسئولین شهر و ارزیابی آنها است. در مطالعه حاضر از سه مرحله اول برای هدایت مطالعه یکپارچه در جهت اقدامات لازم و درنهایت، معرفی شهر تبریز به‌عنوان شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی استفاده شده است.

نخستین مرحله مدل بهینه‌کاوی به دنبال پاسخ به سؤالات «چه چیزی را محک می‌زنیم؟» و «چه کسی بهترین است؟» است. در مطالعه پیشرو معیارها و شاخص‌های شهر تبریز از منظر راهبرد شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی سنجیده

درواقع فرایند بهینه‌کاوی، چیزی بیش از ابزاری برای جمع‌آوری داده‌ها درباره عملکرد یک شرکت در برابر دیگران نیست. بهینه‌کاوی در صورت اجرای صحیح، می‌تواند با مجبورکردن یک سازمان برای مقایسه خود با سازمان‌های برتر، به تعیین کمیت در تفاوت عملکرد، اثبات دلیل اختلافات و مشخص کردن اینکه چه کاری باید انجام شود، در راستای موفقیت سازمان عمل کند. برای دستیابی به چشم‌انداز خود با کمک بهینه‌کاوی، یک سازمان باید فاکتورهای مهم موفقیت در روند بهینه‌کاوی را درک کند؛ این شامل انجام مطالعه مناسب و استفاده از یک فرایند بهینه‌کاوی مناسب است.

شرح و تفسیر نتایج

مدل بهینه‌کاوی مدنظر از پنج مرحله تشکیل شده است. درواقع

مقایسه انجام شده است. همچنین به علت دسترسی نداشتن به داده‌های همه شاخص‌ها در دوره زمانی یکسان، برخلاف وجود برخی تورش‌ها، مقایسه بین شاخص‌ها در شهرهای خلاق اصفهان و بندرعباس و شهر تبریز در طی دوره‌های متفاوت انجام شده است. در ادامه برای یافتن پاسخ به سؤال‌های «چگونه آنها این کار را انجام داده‌اند؟» و «وضعیت شهر مورد مطالعه در شاخص‌های مورد بررسی چگونه است؟»، به مقایسه شهر تبریز با شهرهای خلاق مزبور در زمینه شاخص‌های شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی و تشخیص علل نتایج و شناسایی فرایندهایی می‌پردازیم که می‌تواند بهبود پیدا کنند؛ در این حالت به انتهای مرحله سوم و مشخص شدن مسیری در جهت انجام اقدامات لازم برای معرفی تبریز به عنوان شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی می‌رسیم.

بررسی شاخص‌های شهر خلاق یونسکو در زمینه

صنایع دستی و هنرهای مردمی برای شهر تبریز

- ۱- سنت طولانی مدت در یک نوع صنایع خاص^۱
- ۲- جشنواره و نمایشگاه

صنایع دستی، صناعی مردمی‌اند که برای جلوگیری از از بین رفتن باید دائم خلق‌های نو داشته باشند و فرهنگ‌سازی برای استفاده از صنایع مزبور باعث می‌شود مردم با هنرهای فاخر و بومی کشورمان نیز آشنا شوند. اگر مکان‌هایی برای نمایش هنرهای دستی در اختیار هنرمندان قرار گیرد آنها می‌توانند با هزینه‌ای کمتر و آسان‌تر آثار خود را عرضه کنند. نمایشگاه صنایع دستی مکانی به صورت دائم یا موقت است که هدف اصلی از برگزاری آن، عرضه تولیدات حداقل یک گروه اصلی، رشته یا زیرمجموعه رشته‌های صنایع دستی است و همچنین این امکان را فراهم می‌کند که هنرمندان آثار همدیگر را ببینند و هم‌افزایی کنند و با سلیقه بازار آشنا شوند.

در طول سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ در شهر خلاق اصفهان سه نمایشگاه ملی و یک نمایشگاه بین‌المللی و در شهر خلاق بندرعباس دو نمایشگاه ملی برگزار شده‌اند. در شهر تبریز نیز سه نمایشگاه ملی و یک نمایشگاه بین‌المللی در دوره مزبور

شده است تا وضعیت خلاقیت شهر تبریز در زمینه مزبور تبیین شود.

در سال ۲۰۲۰ شبکه شهرهای خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی یونسکو شامل ۴۱ شهر از شهرهای مختلف جهان است که با هم برای دستیابی به اهداف مشترک ایجاد خلاقیت و صنایع فرهنگی در قالب برنامه‌های توسعه در سطح محلی همکاری می‌کنند. از بین ۴۱ شهر، دو شهر اصفهان و بندرعباس از ایران در شبکه شهرهای خلاق یونسکو در زمینه صنایع دستی و هنرهای مردمی حضور دارند. در مطالعه حاضر دو شهر مزبور، مبنای مقایسه و تحلیل شهر تبریز برای داشتن پتانسیل شهر خلاق در زمینه صنایع دستی و هنرهای مردمی است. در این راستا با بررسی شهرهای خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی ثبت شده و شاخص‌های اعلام شده از سازمان یونسکو ۱۰ شاخص شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی به صورت زیر شناسایی می‌شوند.

جدول ۱- شاخص‌های شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی

۱	سنت طولانی مدت در یک نوع صنایع خاص
۲	جشنواره و نمایشگاه
۳	بازارچه‌های موقت
۴	آثار ملی و بین‌المللی ثبت شده
۵	آموزش
۶	حمایت مالی
۷	زیرساخت‌های مربوط صنایع دستی
۸	صادرات
۹	پروانه‌های صادر شده
۱۰	اشتغال

منبع: یافته‌های تحقیق

داده‌های مربوط به هریک از شاخص‌های بالا از سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، اسناد راهبردی برنامه ششم توسعه، سازمان صنعت و معدن، سالنامه‌های آماری و گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمع‌آوری شده است.

در مرحله دوم با مرتب‌سازی، سازماندهی و نظارت بر اطلاعات و داده‌ها، حذف عوامل نامنظم، اختلاف عملکرد شهر تبریز با شهرهای خلاق ثبت شده اصفهان و بندرعباس در هریک از شاخص‌ها تعیین می‌شود. لازم به ذکر است که به علت دسترسی نداشتن به داده‌های برخی از شاخص‌ها برای شهر بندرعباس، در شاخص‌های مزبور فقط بین اصفهان و تبریز

^۱ پیرامون دستیابی به تاریخ دقیقی برای ظهور صنایع دستی به طور عام در ایران و به طور خاص در شهرهای ایران به جمع‌بندی دقیق و متقنی نمی‌توان رسید؛ از این رو در این مطالعه، سایر شاخص‌ها بررسی می‌شوند.

همچنین، شهر مزبور به لحاظ موقعیت جغرافیایی و تأثیرپذیری از آب‌وهوای مدیترانه‌ای با آب‌وهوای مطبوع و دلپذیر از عرصه‌های مهم جلب و جذب گردشگری داخلی و خارجی به شمار می‌روند. در همین راستا شرکت‌کنندگان در نهمین کنفرانس وزیران گردشگری کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی، در شهر نیامی - پایتخت جمهوری نیجر - شهر تبریز را شهر نمونه گردشگری کشورهای اسلامی در سال ۲۰۱۸ برگزیدند. از این رو، با توجه به پتانسیل شهر تبریز در زمینه گردشگری، شهر مزبور، ظرفیت بیشتری برای برگزاری بازارچه‌های موقت دارد و با عنایت به اینکه تسهیل رونق تولید صنایع دستی با برگزاری بازارچه‌های موقت میسر است، باید از ایجاد و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در برپایی هرچه بیشتر تعداد بازارچه‌های موقت حمایت شود.

۴- آثار ثبت شده

۴-۱- آثار ثبت شده بین‌المللی

نشان مرغوبیت صنایع دستی یونسکو از سال ۲۰۰۱ آغاز شد و از سال ۲۰۰۶ به مهم‌ترین پروژه سازمان یونسکو در حوزه صنایع دستی، تبدیل و از سال ۲۰۱۴ این برنامه از سازمان تربیتی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو) به شورای جهانی صنایع دستی منتقل شد. هدف از اعطای نشان مرغوبیت صنایع دستی، ایجاد استانداردهای دقیق مرغوبیت در صنایع دستی، ترویج نوآوری و کمک به بازاریابی این محصولات است. سازمان مزبور محصولات دریافتی را براساس ۴ معیار مرغوبیت، اصالت، نوآوری و قابلیت بازاریابی و دو پیش شرط احترام به ارزش‌های محیط زیست در به‌کارگیری مواد و تکنیک‌های تولید و مسئولیت اجتماعی ارزیابی کرد و برای آثار منتخب گواهی (نشان) مرغوبیت صنایع دستی را اعطا می‌کند.

شهر خلاق اصفهان طی دوره ۲۰۱۸-۲۰۰۸ موفق به ثبت بین‌المللی ۶۱ آثار شده است (اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان اصفهان)؛ در حالی که طی دوره مزبور شهر تبریز فقط ۱۰ اثر را به ثبت رسانده است (اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان آذربایجان شرقی).

۴-۲- آثار ثبت شده ملی

معاونت صنایع دستی و هنرهای سنتی با توجه به معیارهای

برگزار شده است (سالنامه آماری، ۱۳۹۵: ۶۳، ۱۳۹۶: ۸۱، ۱۳۹۷: ۶۴)؛ بنابراین، شهر تبریز همچون شهر خلاق اصفهان در مقایسه با شهر خلاق بندرعباس از لحاظ شاخص تعداد برگزاری نمایشگاه‌ها موفق‌تر عمل کرده است.

با وجود این، در این بخش برخلاف رشد فروش، شاهد افزایش چشمگیری از نظر تعداد برگزاری نمایشگاه‌ها نبوده‌ایم. کمبود اعتبارات جاری سهم عمده‌ای را در جریان این متغیر داشته است و عواملی از قبیل مشکلات سیاسی و کاهش قیمت نفت باعث شده است فعالیت‌های برنامه‌ریزی شده توسط بخش‌های مختلف دولتی با هزینه‌های جاری دچار اختلال شوند. همچنین، کاهش قدرت فعالان صنایع دستی موجب پایین آمدن توان استان‌ها برای مشارکت در برنامه‌های کوتاه‌مدت همانند نمایشگاه به دلیل هزینه‌های مرتبط با اسکان، حمل‌ونقل و غذا شده است (سند تفضیلی برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴: ۲۰۳).

۳- بازارچه‌های موقت

در این متغیر، سیاست سازمان برون‌سپاری است؛ زیرا فعالان هر استان متحمل پرداخت هزینه‌های سربار نمایشگاهی نمی‌شوند. به عبارت دیگر، بازارچه‌های موقت با توجه به رشد تعداد گردشگران و افزایش نقدینگی در ایام تعطیلات و سفرها، به صورت خودگردان و بدون هزینه برای دولت توسط فعالان خصوصی صنایع دستی برای عرضه و فروش صنایع مزبور اجرا می‌شوند.

در شهر خلاق اصفهان طی دوره ۱۳۹۴-۱۳۹۰، ۱۳۹۰، ۲۰۳ بازارچه موقت صنایع دستی برگزار شده است (اسناد راهبردی برنامه ششم توسعه اصفهان، ۱۳۹۶: ۱۴۴)؛ در حالی که در شهر تبریز در مقایسه با شهر اصفهان از لحاظ شاخص برگزاری بازارچه‌های موقت عملکرد خوبی نداشته است و طی دوره مزبور، تنها ۵۳ بازارچه موقت صنایع دستی برگزار شده است (گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان آذربایجان شرقی، ۱۳۹۴: ۳۹۸). براساس مصوبه شورای عالی معماری و شهرسازی ایران، تبریز به عنوان یکی از شش شهر فرهنگی و تاریخی کشور به ثبت رسیده و از خاستگاه‌های کهن شهرنشینی و مدنیت در کشور است که میراث تاریخی و فرهنگی بسیار غنی و گسترده آن پتانسیل بالایی برای غنای فرهنگی و گسترش گردشگری شهری دارد (کروبی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۴۵-۳۴۴).

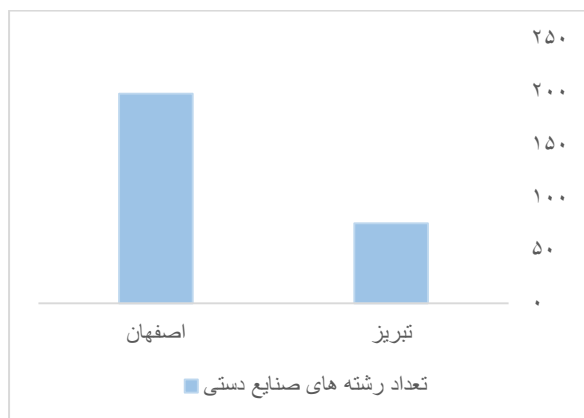
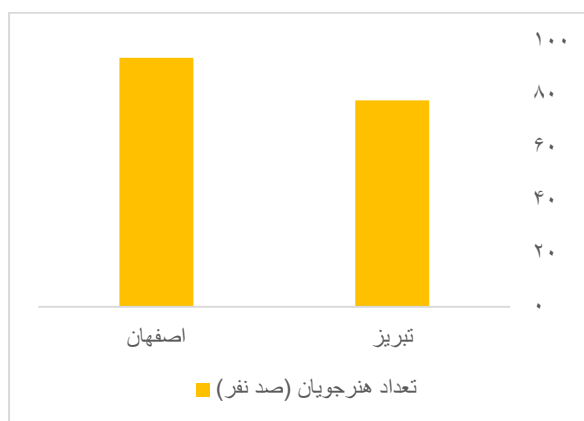
۵- آموزش

یکی از محورهای اصلی رشد و توسعه اقتصادی، آموزش است. هدف از برگزاری کلاس‌های آموزش صنایع دستی، توسعه و ترویج هنرهای سنتی، آشنایی و جذب علاقمندان به رشته‌های مختلف صنایع دستی، ایجاد بستر مناسب برای اشتغال و کارآفرینی و درنهایت رشد اقتصادی است.

مراکز آموزشی مرتبط با صنایع دستی در قالب مراکز آموزشی عالی نظیر دانشگاه هنر، دانشگاه پیام‌نور، مراکز آموزشی زیر نظر سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، فنی‌وحرفه‌ای و آموزشگاه‌های آزاد فعالیت می‌کنند. در نمودار ۱ تعداد رشته‌های صنایع دستی موجود در شهر خلاق اصفهان و شهر تبریز و تعداد هنرجویان در شهرهای مزبور نشان داده شده است.

ارائه‌شده از شورای جهانی صنایع دستی و با عنایت به مشارکت در برنامه‌های نشان کیفیت یونسکو در صنایع دستی (مهر اصالت)، از سال ۱۳۸۶ برنامه‌ای را با عنوان نشان ملی مرغوبیت صنایع دستی پایه‌ریزی و دنبال می‌کند. اصفهان طی دوره ۱۳۹۶-۱۳۹۲ موفق به ثبت ۳۳۴ اثر ملی شده است (اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان اصفهان) و طی دوره مزبور شهر تبریز ۱۰۴ اثر را به ثبت رسانده است (اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان آذربایجان شرقی).

شهر تبریز از نظر شاخص تعداد آثار ثبت‌شده ملی و بین‌المللی، در مقایسه با شهر خلاق اصفهان جایگاه مناسبی ندارد؛ بنابراین، با فراهم‌سازی بسترهای مناسب از جمله برگزاری کارگاه‌های آموزشی و افزایش کیفیت محصولات صنایع دستی و تبلیغات می‌توان نسبت نشان ملی و بین‌المللی مرغوبیت در صنایع دستی را در شهر تبریز افزایش داد.

نمودار ۱- تعداد رشته‌های صنایع دستی و هنرجویان طی دوره ۱۳۹۳-۱۳۹۰

منبع: اسناد راهبردی برنامه ششم توسعه استان اصفهان (۱۴۰۰-۱۳۹۶) و گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان آذربایجان شرقی

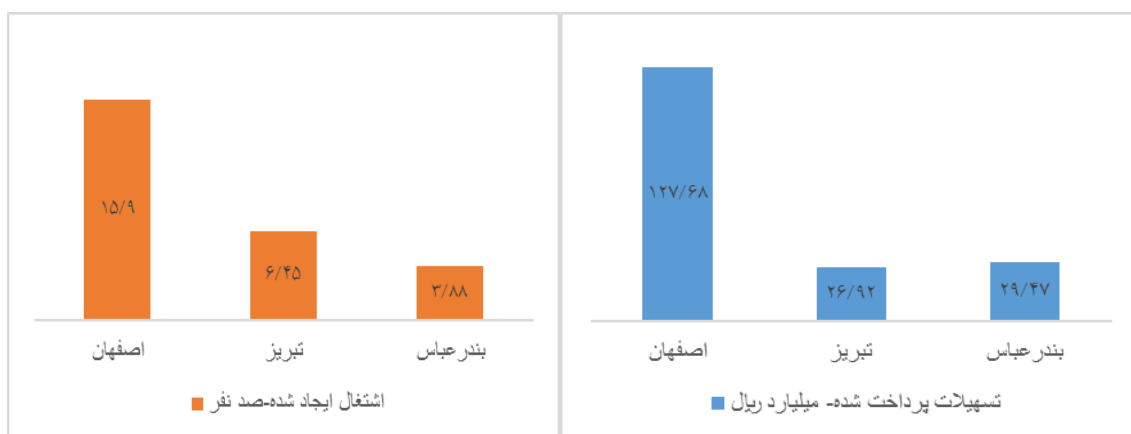
مشابه خارجی باید شایان توجه قرار گیرند.

۶- حمایت مالی

حمایت از صنایع دستی راهی برای ماندگاری هویت و هنر ایرانی است و اگر صنایع دستی مطابق نیاز روز دنیا تولید شود، علاوه بر ایجاد اشتغال و رفع بیکاری موجب چرخش سریع چرخ‌های اقتصادی کشور و تحول در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و در نهایت توسعه صادرات غیرنفتی و توسعه اقتصادی کشور خواهد شد.

در نمودار ۲ میزان تسهیلات پرداختی طی سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ و اشتغال ناشی از این تسهیلات نشان داده شده است.

مطابق نمودار فوق در طول دوره ۱۳۹۳-۱۳۹۰ اصفهان با وجود ۱۹۹ رشته صنایع دستی، ۹۴۰۰ هنرجو و تبریز با وجود ۷۶ رشته صنایع دستی، ۷۸۰۳ هنرجو توانسته‌اند جذب کنند (اسناد راهبردی برنامه ششم توسعه استان اصفهان ۱۳۹۶-۱۴۰۰)، ۱۳۹۶: ۱۴۴ و گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان آذربایجان شرقی، ۱۳۹۴: ۳۹۸). از این رو، با وجود تنوع کمتر رشته‌های صنایع دستی در تبریز نسبت به شهر خلاق اصفهان، شهر تبریز در جذب تعداد هنرجو موفق‌تر عمل کرده و به‌طور متوسط به‌ازای هر رشته، شهر تبریز در حدود ۱۰۲ هنرجو و شهر اصفهان به‌ازای هر رشته ۴۷ هنرجو جذب کرده است؛ با وجود این، شناسایی، تقویت و پرورش خلاقیت و ابداعات هنرمندان و صنعتگران صنایع دستی و اصلاح شیوه‌های تولید و رقابت‌پذیرکردن محصولات دستی با محصولات

نمودار ۲- میزان تسهیلات پرداخت شده به صنایع دستی و اشتغال ناشی از آن طی دوره ۱۳۹۶-۱۳۹۷

منبع: سالنامه آماری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری (۱۳۹۶)

بانک‌ها، فرایند طولانی پرداخت تسهیلات و نظارت‌پذیرشدن برنامه باشد؛ بنابراین، به‌منظور حفظ و ایجاد اشتغال و تولید، با نظام‌مندکردن صدور مجوزها، تصحیح مقررات موجود، هماهنگی‌ها و تعاملات انجام‌شده برای پرداخت تسهیلات کم‌بهره، به تعداد بیشتری از متقاضیان بخش صنایع دستی تسهیلات کم‌بهره تخصیص داده شود.

۷- زیرساخت‌های مربوط به صنایع دستی

با توجه به جایگاه صنایع دستی در فرهنگ و هنر و اقتصاد شهر و همچنین اهمیت فراگیر و توسعه آن، توجه به زیرساخت‌های صنایع دستی از قبیل موزه و فروشگاه‌ها ضروری است. در این

مطابق نمودار فوق اصفهان بیشترین میزان تسهیلات پرداختی را دارد و ۱۵۹۰ نفر از محل میزان تسهیلات پرداختی اشتغال‌زایی شده و در شهر بندرعباس با پرداخت ۲۹ میلیارد ریال منجر به اشتغال ۳۸۸ نفر شده است (سالنامه آماری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ۱۳۹۶: ۷۲ و ۱۳۹۷: ۶۳). در این میان، میزان تسهیلات پرداختی در شهر تبریز کمترین مقدار را داشته است؛ اما در میزان اشتغال‌زایی از محل تسهیلات مزبور نسبت به دو شهر خلاق اصفهان و بندرعباس موفق‌تر عمل کرده است. پایین‌بودن میزان تسهیلات ممکن است به دلیل نداشتن کفایت تخصیص اعتبار برای پرداخت تسهیلات کم‌بهره یا کاهش تعداد متقاضیان به دلیل اعمال سلیقه

۸- صادرات

صنایع دستی پلی میان اقتصاد و فرهنگ است که بر رشد صادرات غیرنفتی کشور می‌تواند تأثیر فزاینده بگذارد و زمینه اشتغال فراوانی ایجاد کند و نیز به‌عنوان پیام‌رسان جدی از فرهنگ و تمدن کشور در سطح جهانی نقش ایفا کند. با توجه به این دو کارکرد، همزمان صنایع دستی و تأثیرات آن در رشد اقتصادی کشور ضرورتی است که در برنامه‌ریزی‌های کلان کشور باید به آن توجه ویژه‌ای شود.

استان اصفهان به‌دلیل مرزی نبودن و همچنین نداشتن پروازهای مستقیم خارجی در زمینه شاخص صادرات، آمار متناسب با عملکرد واقعی خود ندارد (اسناد راهبردی برنامه ششم توسعه اصفهان، ۱۳۹۶: ۱۳۸). طی دوره ۱۳۹۴-۱۳۹۰ صادرات صنایع دستی (بدون احتساب فرش) اصفهان در حدود ۵۱ میلیون دلار است (اسناد راهبردی برنامه ششم توسعه اصفهان، ۱۳۹۶: ۱۴۴)؛ درحالی‌که استان آذربایجان شرقی به لحاظ موقعیت جغرافیایی، شاهراه اصلی عبور هزاران گردشگر آسیایی و اروپایی است و طی دوره مزبور صادراتی در حدود ۱۹۶ میلیون دلار داشته است (سازمان صنعت، معدن و تجارت استان آذربایجان شرقی). با وجود این، صادرات صنایع دستی در هر دو استان روند نزولی داشته است که با توجه به کاهش مجوزهای تولیدی صادرشده در این زمینه، انتظار کاهش حجم صادرات در سال‌های آتی نیز دور از ذهن نیست؛ ازاین‌رو، مشارکت و جذب سرمایه‌گذاران و فعالان صنایع دستی به‌منظور ارتقای تولید و صادرات صنایع دستی در توسعه پایدار ضروری است. بنابراین، باید اقداماتی برای حمایت از تولیدکنندگان و صادرکنندگان صنایع دستی و توسعه مطالعات و پژوهش‌هایی به‌منظور شناسایی بازارها انجام بگیرد.

۹ و ۱۰- پروانه‌های صادرشده و اشتغال

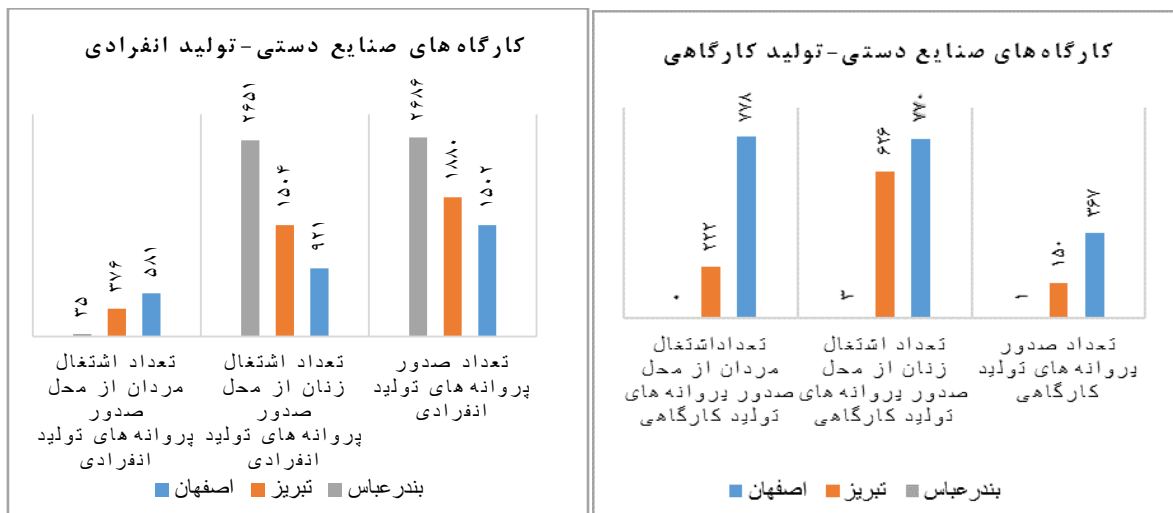
امروز صنایع دستی علاوه بر حفظ جایگاه خود در عرصه هنر، زیبایی‌شناختی، هویت‌بخشی ملی و منطقه‌ای، به یک منبع مهم ارزش افزوده و بهره‌وری اقتصادی تبدیل شده است؛ بنابراین، باید از این ظرفیت عظیم فرهنگی برای ایجاد فرصت‌های جدید اشتغال در جامعه استفاده شود. صلاحیت و فعالیت کارگاه‌های صنایع دستی براساس مجوزهای صادره پروانه تولید انفرادی و کارگاهی برای اشخاص حقیقی و حقوقی از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری تعیین می‌شود. طی

راستا وقتی امکانات جدیدی را برای فروش و نمایش صنایع دستی پدید می‌آوریم، به‌صورت غیرمستقیم به تداوم تولید، حفظ اشتغال و درنهایت، افزایش تولید و اشتغال کمک می‌کنیم.

در شهر خلاق اصفهان ۱۴۶ فروشگاه در زمینه صنایع دستی فعالیت دارند (اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان اصفهان) و یکی از آثار ارزشمند شهر اصفهان که پیشینه تاریخی آن به عصر صفوی بازمی‌گردد و از جذابیت‌های معماری و هنری برخوردار است، عمارت رکیب خانه یا موزه هنرهای تزیینی کنونی است. موزه مزبور شامل مجموعه‌ای از آثار هنری در زمینه‌های متفاوت از جمله دست‌بافته‌ها و رودوزی‌های سنتی و آثار چوبی است. در تبریز نیز از جمله زیرساخت‌های صنایع دستی می‌توان به ۳۱ فروشگاه صنایع دستی و موزه زنده سفال اشاره کرد (اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان اصفهان). موزه زنده سفال تبریز یکی از منازل تاریخی این شهر بوده که مربوط به دوره قاجاریه و پهلوی است؛ این خانه تاریخی تا سال ۸۴ شمسی به دست خانواده مشهور علوی در تبریز بود و اداره میراث فرهنگی تبریز آن را خریداری کرد و با مرمت و بازسازی‌های صورت‌گرفته، امروزه به بزرگ‌ترین و برترین موزه سفالگری ایران مبدل شده است. بیشتر فعالان این مرکز را بانوان تشکیل می‌دهند و این موزه نمونه موفق فعالیت‌های غیردولتی و گروهی بانوان است که از این نظر نیز می‌تواند برای تمام کشور الگو باشد. در این مرکز تلاش شده است روش‌های سنتی سفالگری احیا شود. در محیط دلچسب این موزه علاوه بر نمایش و فروش آثار، تولید و آموزش نیز به‌صورت زنده و روزانه برگزار می‌شود. علاوه بر این، در شهر تبریز ۱۷۴۷ فروشگاه در زمینه فرش دستبافت فعالیت دارند (اتحادیه فرش‌فروشان تبریز، ۱۳۹۸) و با توجه به اینکه قالی آذربایجان از پیشینه تاریخی و کیفیت بالایی برخوردار بوده و در دنیا شناخته شده است، راه‌اندازی موزه‌ای برای آن می‌تواند تأثیر بسزایی در ترویج فرهنگ، هویت ملی و معرفی شهر به‌عنوان شهر خلاق داشته باشد. با عنایت به موارد فوق می‌توان عنوان کرد شهر تبریز از زیرساخت مناسب صنایع دستی برخوردار است؛ با وجود این، با بازاریابی و حمایت از فعالان این زمینه برای افزایش تعداد فروشگاه‌های صنایع دستی می‌توان اقدام کرد.

مجوزها می‌توان جستجو کرد. در شهر خلاق اصفهان سهم کارگاه‌های تولید کارگاهی ۲۰٪ بوده است؛ در حالی که در شهر خلاق بندرعباس سهم کارگاه‌های تولید کارگاهی ۰/۰۴٪ بوده است. در ادامه، در نمودار (۱) صدور پروانه‌های تولید و اشتغال ناشی از صدور مجوزهای مزبور برای دو شهر خلاق اصفهان و بندرعباس و برای شهر تبریز طی دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۶ نشان داده شده است.

دوره ۱۳۹۷ - ۱۳۹۶، در شهر خلاق اصفهان ۱۸۶۹ مجوز پروانه تولید کارگاه صنایع دستی صادر شده که به اشتغال‌زایی ۳۰۵۰ نفر منجر شده است؛ در حالی که در شهر خلاق بندرعباس با وجود صدور ۲۶۸۷ مجوز پروانه تولید کارگاه صنایع دستی میزان اشتغال‌زایی از محل صدور مجوزهای مزبور ۲۶۸۹ نفر بوده است. دلیل این امر را در سهم هریک از مجوزهای کارگاه‌های تولید انفرادی و کارگاهی صادرشده از مجموع

نمودار ۳- صدور پروانه‌های تولید صنایع دستی و اشتغال ناشی از صدور پروانه‌های مزبور طی دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۶

منبع: سالنامه آماری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری (۱۳۹۷-۱۳۹۶)

بوده است. در این میان، سهم اشتغال‌زایی زنان از محل صدور پروانه‌های تولید کارگاهی ۸۰٪ و از محل صدور پروانه‌های تولید کارگاهی ۷۴٪ بوده است (سالنامه آماری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ۱۳۹۶: ۶۹ و ۱۳۹۷: ۵۹)؛ از این رو، شهر تبریز در مقایسه با شهر خلاق بندرعباس از لحاظ تعداد صدور مجوز پروانه‌های تولید کارگاهی و در مقایسه با شهر اصفهان از لحاظ اشتغال‌زایی برای زنان موفق‌تر عمل کرده است. در این رابطه شهر اصفهان بعد از پیوستن به شبکه شهرهای خلاق یونسکو، تشویق زنان در تولید صنایع دستی و هنرهای عامیانه از طریق طرح بازسازی انبوه، با هدف ارزیابی زنان با مهارت‌های سنتی در زمینه صنایع دستی و تبدیل آنها به تولیدکنندگان برای ادامه دانش و تحریک اقتصاد محلی را به عنوان مشارکت در اهداف شبکه شهرهای خلاق یونسکو در برنامه‌های خود قرار داده است (برنامه‌ریزی شبکه شهرهای خلاق برای توسعه پایدار، ۲۰۱۸: ۲۶).

مطابق نمودار فوق شهر خلاق بندرعباس طی دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۶ بیشترین تعداد صدور پروانه‌های تولید انفرادی را داشته است و سهم اشتغال‌زایی زنان از محل صدور پروانه‌های مزبور در حدود ۹۹٪ بوده است؛ در حالی که شهر خلاق اصفهان طی دوره مزبور کمترین تعداد صدور پروانه‌های تولید انفرادی داشته است و سهم اشتغال‌زایی زنان از محل صدور پروانه‌های مزبور در حدود ۶۰٪ بوده است.

در مقایسه شهرهای خلاق از لحاظ پروانه‌های تولید کارگاهی، شهر خلاق اصفهان طی دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۶ بیشترین تعداد صدور پروانه‌های مزبور را داشته که اشتغال‌زایی زنان و مردان از محل صدور این مجوزها برابر بوده است؛ در حالی که شهر خلاق بندرعباس کمترین تعداد صدور پروانه‌های مزبور را داشته که آن نیز فقط منجر به اشتغال‌زایی زنان شده است.

شهر تبریز نیز در مقایسه با دو شهر خلاق اصفهان و بندرعباس وضعیت مابین داشته است و سهم مجوز پروانه‌های تولید کارگاهی از مجموع مجوزهای صادرشده در حدود ۹۳٪

نتیجه‌گیری

صنایع دستی صنعتی چندبعدی است و غیر از جنبه‌های هنری و فرهنگی از نظر اقتصادی و اجتماعی نیز حائز اهمیت است. صنایع دستی، به‌عنوان صنعتی کاملاً بومی و غیروابسته که مواد اولیه آن به‌راحتی در داخل کشور تأمین می‌شود، نیاز به سرمایه‌گذاری زیادی ندارد و به همین دلیل ارزش افزوده بالایی دارد. همچنین، وجود تکنیک‌های ساده و آموزش آسان آن و نیز هماهنگی فرهنگ تولید آن با فرهنگ اصیل مردمی، آن را به صنعتی مناسب برای اشتغال‌زایی بدل کرده است. عوامل بسیاری در زمینه نگهداشت، بازسازی و گسترش هنرهای سنتی و صنایع دستی تأثیرگذارند. در این میان عضویت در شبکه شهرهای خلاق یونسکو به‌عنوان ابزاری برای برندسازی و جذب سرمایه‌گذاران و گردشگران و نیز برای ایجاد هویت قوی‌تر براساس نتایج مؤثر از طریق فعالیت‌های همکاری استفاده می‌شود. در بیشتر مطالعات انجام‌شده به شاخص‌ها و زمینه‌های شهر خلاق یونسکو توجهی نشده است و هیچ بررسی از شهرهای خلاق ثبت‌شده صورت نگرفته است. در مطالعه حاضر شاخص‌های استفاده‌شده، طی انجام تحقیق و با استفاده از همگرایی بین بررسی شهرهای خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی و شاخص‌های اعلام‌شده از سازمان یونسکو تعیین شده و براساس مدل بهینه‌کاوی در زمینه شاخص‌های استفاده‌شده، تبریز با شهرهای خلاق اصفهان و بندرعباس مقایسه شده است. نتایج نشان می‌دهند شهر تبریز براساس شاخص‌های نمایشگاه‌ها، اشتغال‌زایی، آموزش، پروانه‌های تولید صادرشده، صادرات و زیرساخت‌های مربوط به صنایع دستی در وضعیت مطلوبی قرار گرفته است و از لحاظ شاخص‌های حمایت مالی در مقایسه با شهرهای خلاق اصفهان و بندرعباس و از لحاظ شاخص‌های آثار ثبت‌شده و بازارچه‌های موقت در مقایسه با شهر خلاق اصفهان عملکرد ضعیفی دارد. در این راستا با مطالعات بازاریابی، مخاطب‌شناسی و مخاطب‌سازی در کنار تبلیغ مناسب می‌توان برای گسترش تعداد برگزارهای بازارچه‌های موقت و ترویج هنرهای بومی اقدام کرد. نتیجه این امر، افزایش آگاهی در جامعه و پدیدآوردن گرایش به آن است. این آگاهی در جامعه، افزایش تقاضا برای یادگیری، خرید هنرهای دستی و بومی را در پی دارد و همچنین، تحرک و پویایی هنرمندان، صنعتگران و دوستداران برای ورود و کار در این میدان و در نتیجه رشد فعالیت‌های تولیدی و شکوفایی نوآوری‌ها در این

حوزه را به دنبال دارد. همچنین دولت می‌تواند از طریق حمایت مالی و فعال‌سازی بخش‌های خصوصی برای راه‌اندازی، ارتقای کیفیت و حضور در بازارهای بین‌المللی، زمینه ایجاد اشتغال بیشتر و افزایش تعداد آثار ثبت‌شده را فراهم آورد.

بنابراین با توجه به موارد فوق می‌توان عنوان کرد صنایع دستی شهر تبریز دارای پتانسیل بالا است و در بسیاری از شاخص‌های شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی عملکرد مناسبی دارد و باید با ارتقای وضعیت موجود برای معرفی شهر تبریز به‌عنوان شهر خلاق صنایع دستی و هنرهای مردمی عمل کرد. با وجود این، پیشنهاد می‌شود در مطالعات آتی تحقیق جامعی در خصوص سایر زمینه‌های شهر خلاق یونسکو در تبریز انجام شود و به این ترتیب با رتبه‌بندی زمینه‌های شهر خلاق یونسکو برای تبریز بتوان گامی مؤثر در جهت معرفی شهر تبریز به‌عنوان شهر خلاق یونسکو در زمینه‌ای با بالاترین پتانسیل برداشت.

منابع

- اتحادیه فرش‌فروشان تبریز (۱۳۹۸).
- اسناد راهبردی برنامه ششم توسعه اصفهان (جلد دوم) (۱۳۹۶).
- ایزدی، پگاه (۱۳۹۵). «شیراز شهر خلاق ادبی: بازنشانی ضرورت‌ها و مولفه‌ها»، *دومین کنفرانس بین‌المللی شهرسازی، مدیریت و توسعه شهری*، ۲۲ و ۲۳ آذرماه ۱۳۹۵، شیراز.
- سالنامه آماری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری (۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷).
- سازمان صنعت، معدن و تجارت استان آذربایجان شرقی.
- سند تفصیلی برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۹-۱۳۹۵).
- سند تدبیر و توسعه استان آذربایجان شرقی (جلد سوم) (۱۳۹۴).
- شاطریان، محسن و همکاران (۱۳۹۸). «مدل‌سازی تأثیرات گردشگری شهری بر کیفیت زندگی و شهر خلاق در شهر کرمانشاه»، *مجله آمایش جغرافیایی فضا*، دوره ۹، شماره ۳۳، ۶۰-۴۹.
- کروبی، مهدی و همکاران (۱۳۹۷). «تحلیل نقش گردشگری در توسعه اقتصادی شهر تبریز»، *جغرافیا و روابط انسانی*، دوره ۱، شماره ۲، ۳۵۲-۳۳۵.

- Landry, C. (2011). "The City Index Creative", *City, Culture and Society* 2 (3), 173-176.
- Leng K. S., Badarulzaman, N., Samat, N., & Dawood, S. R. S. (2014). "Capitalising on urban cultural resources for creative city development: A conceptual review and the way forward for Malaysias George Town", *Geografia online Malaysian Journal of Society and Space* 10 (5), 20-29.
- O'Connor, J., GU, X., & Lim, K. M. (2020). "Creative Cities, Creative Classes and the Global Modern", *City, Culture and Society* 21, 100344.
- Przygodzki, Z., & Kina, E. (2015), "Virtual Community for a Creative City", *Quaestiones Geographicae* 34 (2), 65-74.
- Rosi, M. (2014). "Branding or sharing? The dialectics of labeling and cooperation in the UNESCO Creative Cities Network", *City, Culture and Society* 5 (2), 107-110.
- Hashim, R., Yusoff, R. Z., & Che Mat, R. (2008). "Benchmarking process and its relationship with organizational performance" *The Asian Journal of Technology Management* 1, 24-35.
- Saez, L., Heras-Saizarbitoria, I., & Rodriguez-Nunez, E. (2020). Sustainable city rankings, benchmarking and indexes: Looking into the black box. *Sustainable Cities and Society*, 53, 101938.
- Scott, A. J. (2006). "Creative Cities: Conceptual Issues and Policy Questions University of California", *Journal of Urban Affairs* 28 (1), 1-17.
- UNESCO (2017). *Creative Cities Network, Mission Statement*, Retrieved Octobr 7, 2020, from https://en.unesco.org/creative-cities/sites/creative-cities/files/uccn_mission-statement.pdf.
- UNESCO (2018). *Unesco Creative Cities Programme*, Retrieved Octobr 7, 2020, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000264238/PDF/264238eng.pdf.multi>
- UNESCO (2019). *Creative Cities Programme Guidelines for the Membership Monitoring Report*, Retrieved Octobr 7, 2020, from https://en.unesco.org/creative-cities/sites/creative-cities/files/uccn_membership_monitoring_guidelines_2019.pdf
- UNESCO (2019). *UNESCO Creative Cities Network*, Retrieved Octobr 7, 2020, from <https://en.unesco.org/creative-cities/sites/creative-cities/files/doc.1-faqs.pdf>
- UNESCO (2019). *Unesco Creative Cities Network for Application*, Retrieved Octobr 7, 2020, from <https://en.unesco.org/creative-cities>
- کیقبادی، مرضیه و همکاران (۱۳۸۷). *از صنایع فرهنگی تا صنایع خلاق*. قم: اندیشکده صنعت و فناوری (آصف).
- گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان آذربایجان شرقی (۱۳۹۴).
- رضائیان قراگوزلو، علی و همکاران (۱۳۹۱). *برنامه‌ریزی شهر خلاق*. تهران: انتشارات آذرخش.
- زنگنه شهرکی، سعید و فتوحی مهربانی، باقر (۱۳۹۷). «تبیین الگوی مطلوب شهر خلاق برای کلان‌شهر تهران»، *فصلنامه شهر پایدار*. دوره ۱، شماره ۴، ۱۳۹-۱۲۵.
- محسنی، پریسا و همکاران (۱۳۹۶)، «بررسی نظریه شهر خلاق و ضرورت استفاده در برنامه‌ریزی شهری»، *سومین کنفرانس سالانه بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی*، ۲۲ تیرماه ۱۳۹۶، شیراز.
- Alamoudy, S. A. (2017). "Urban transformation Through Creativity: Applying the Creative City Concept to Makkahh", *Phd Thesis University of Salford, School of Arts and Media*, Manchester, UK.
- Camp, R. C (1989). *Benchmarking: The search for industry best practices that lead to superior performance*, Milwaukee, WI: ASQC Quality Press.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*, New York: Basis Books.
- Fong, S. W., Cheng, E. W. L., & Ho, D. C. K. (1998). "Benchmarking: a general reading for management practitioners", *Management Decision* 36 (6), 407-417.
- Goldberg, M., & Shoshanah, B. D. (2019). "Creative city strategies on the municipal agenda in New York", *City, Culture and Society* 17, 26-37.
- Huang, Y. (2018). "Analysis on Role Positioning of the Local Government Against the Background of Creative Cities Network A Case Study of Hangzhou, Suzhou and Jingdezhen", *In 3rd International Conference on Judicial, Administrative and Humanitarian Problems of State Structures and Economic Subjects (JAHP 2018)*, Atlantis Press.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). "The balanced scorecard – measures that drive performance", *Harvard Business Review* 70 (1), 71-79.
- Landry, C., & Bianchini, F. (1995). *The Creative city*, London, Demos

[cities/sites/creative-cities/files/2019-uccn-call_application-guide_en_0.pdf](https://www.unctad.org/sites/creative-cities/files/2019-uccn-call_application-guide_en_0.pdf)
United Nations Committee on Trade, Aid and Development (UNCTAD) (2010). Creative economy report 2010.